

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH TAMOYILLARI

Uzaqbayeva Gulayim Bahodir qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPI ning

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

Magistratura yo'nalishi 1-bosqish magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15469805>

ARTICLE INFO

Received: 5th May 2025

Accepted: 10th May 2025

Published: 20th May 2025

KEYWORDS

nutqiy kompetensiya, boshlang'ich sinf, tinglash, gapirish, o'qish, yozish, pedagogik tamoyillar, interaktiv metodlar, o'quv muhiti.

ABSTRACT

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning dolzarb masalalariga bag'ishlangan. Maqolada nutqiy kompetensiyaning mohiyati, uning boshlang'ich ta'limdagi o'rni va ahamiyati tahlil etiladi. Shuningdek, o'quvchilarda tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik tamoyillar, interaktiv metodlar va samarali strategiyalar ko'rib chiqiladi. Maqolada o'qituvchilarning nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonidagi roli va o'quv muhitining ta'siri ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'qituvchilari va metodistlariga o'quv jarayonini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Til – insoniyatning eng muhim kommunikatsiya vositasi, fikrlash quroli va madaniyat ko'prigidir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda fundamental ahamiyatga ega. Zero, aynan shu davrda bolalar o'z ona tilining boy imkoniyatlarini kashf eta boshlaydilar, atrofdagi dunyoni so'zlar orqali anglashga intiladilar va o'z fikrlarini og'zaki hamda yozma shaklda ifodalash ko'nikmalarini egallaydilar. O'qish darslari esa bu jarayonda alohida o'rin tutadi, chunki matn bilan ishlash o'quvchilarning lug'at zaxirasini boyitish, fikrlash doirasini kengaytirish, o'zaro muloqot qilish va axborotni tahlil etish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va boshqa me'yoriy hujjatlarda ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida yosh avlodning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, ularning intellektual, ma'naviy va axloqiy salohiyatini oshirish belgilangan. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarining maqsadi ham o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish, o'z ona tiliga hurmat bilan munosabatda bo'lish va nutqiy kompetensiyalarini yuqori darajada shakllantirishdan iboratdir.

Shu bois, boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun qo'llanilishi zarur bo'lgan pedagogik tamoyillarni aniqlash va tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarining tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan asosiy tamoyillarni ko'rib chiqadi hamda o'qituvchilar va metodistlarga o'quv jarayonini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

O'qish darslarida o'quvchilar tabiat, jamiyat, unda yashovchi, kishilar hayoti, ularning o'tmishi, hozirgi yashash tarzi, mashhur kishilari haqida, vatanning tabiati: ob-havosi, boyliklari, hayvonot dunyosi va boshqalar haqidagi bilimlarni egallaydilar.

Sinfda o'qish darslari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'qish malakasinitakkomillashtirish. O'quvchilarda yaxshi, to'g'ri o'qish sifatlari: to'g'ri tez, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish.
2. Bolalarda kitobga muhabbat uyg'otish, kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimni olishga o'rgatish, ya'ni kitob bilan ishlashni biladigan, chuqur fikrlovchi, sermulohaza kitobxonalarini yetishtirish.
3. O'quvchilarni tevarak – atrof, borliq haqidagi bilimlarni kengaytirish, ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish.
4. O'quvchilarni axloqiy, estetik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash.
5. O'quvchilarning nutqini va tafakkurini o'stirish.
6. Adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

Bu vazifalarni bajarishning aniq yo'li, yaxshi o'qish malakalarining sifatlari va ularni takomillashtirish yo'llaridir. Yaxshi o'qish malakalarining sifatlariga to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qish kiradi va ular o'qish darslarida o'zaro bog'liq holda takomillashtiriladi, bu to'rt o'qish sifati bir – biri bilan uzviy bog'liq.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda ularning nutqiy kompetensiyalari, ya'ni fikrlash, tinglash, gapirish, o'qish va yozish qobiliyatlari intensiv ravishda shakllana boshlaydi. O'qish darslari bu jarayonda alohida o'rin tutadi, chunki matn bilan ishlash orqali o'quvchilarning lug'at boyligi ortadi, fikrlash doirasi kengayadi, o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda ifodalash ko'nikmalari rivojlanadi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun bir qator pedagogik tamoyillarga rioya qilish zarur.

1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyili:

Bu tamoyil har bir o'quvchining individual xususiyatlarini, qiziqishlarini, qobiliyatlarini va o'zlashtirish tezligini hisobga olishni nazarda tutadi. O'qituvchi dars jarayonida differensial yondashuvni qo'llab, har bir o'quvchiga o'z imkoniyatlariga mos topshiriqlar berishi, ularning muvaffaqiyatlarini rag'batlantirishi va qiyinchiliklarini bartaraf etishda yordam berishi lozim. Masalan, o'qish tezligi turlicha bo'lgan o'quvchilarga matnni o'qish uchun yetarli vaqt berish, qiziqishlari har xil bo'lgan o'quvchilar uchun turli janrdagi matnlarni taklif qilish mumkin.

2. Faollik tamoyili:

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini samarali shakllantirish uchun ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash muhimdir. O'qituvchi turli interaktiv metodlar (munozaralar, rolli o'yinlar, guruhli ishlar, loyihalar) orqali o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalashlari, savollar berishlari, boshqa o'quvchilarning fikrlarini tinglashlari va tahlil qilishlari uchun sharoit yaratishi kerak. Masalan, o'qilgan matn yuzasidan savol-javob o'tkazish, matn qahramonlarining o'rniga kirib gapirish, matnning davomini yoki muqobil yakunini o'ylab topish kabi mashqlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

3. Muloqotga yo'naltirilganlik tamoyili:

Nutqiy kompetensiya, avvalo, muloqot qilish, o'z fikrini boshqalarga yetkazish va boshqalarning fikrini tushunish qobiliyatidir. Shuning uchun o'qish darslarida muloqotga yo'naltirilgan mashqlarga alohida e'tibor qaratish lozim. O'quvchilar juftliklarda yoki kichik guruhlarda matnni muhokama qilishlari, o'zaro fikr almashishlari, savollar berishlari va javob berishlari, birgalikda loyihalar ustida ishlashlari mumkin. Bu ularning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Integrativlik tamoyili:

Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish faqat o'qish darsining doirasida cheklanib qolmasligi kerak. Bu jarayon boshqa o'quv fanlari (ona tili, matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san'at,

musiqa) bilan integratsiyalashgan holda olib borilishi lozim. Masalan, matematika darsida masalalarning shartini o'qish va tushunish, tabiatshunoslik darsida o'simliklar va hayvonlar haqidagi matnlarni o'qish va muhokama qilish, tasviriy san'at darsida o'z rasmlari haqida hikoya qilish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini kengroq kontekstda rivojlantirishga yordam beradi.

5. Qulay psixologik muhit yaratish tamoyili:

O'quvchilarning nutqiy faolligi bevosita sinfdagi psixologik muhitga bog'liq. O'qituvchi o'zaro hurmat, ishonch va hamkorlikka asoslangan qulay muhit yaratishi kerak. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin va xavfsiz ifodalashlari, xato qilishdan qo'rqmasliklari lozim. O'qituvchi har bir o'quvchining fikrini qadrlashi, ularni qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirishi kerak.

6. Ko'rgazmalilik tamoyili:

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ko'rgazmali vositalar (rasmlar, suratlar, jadvallar, diagrammalar, видеоматериаллар) muhim ahamiyatga ega.

O'qish darslarida matnni tushunishni osonlashtirish, lug'at boyligini oshirish va nutqiy faollikni rag'batlantirish uchun turli ko'rgazmali vositalardan foydalanish lozim. Masalan, matn mazmuniga mos rasmlarni namoyish qilish, personajlarning maketlarini ko'rsatish, diafil'mlar yoki qisqa metrajli videoroliklarni namoyish qilish mumkin.

7. O'yinli ta'lim tamoyili:

O'yin boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun asosiy faoliyat turi hisoblanadi. O'qish darslarida o'yin elementlaridan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularning diqqatini jamlashga yordam beradi va nutqiy faollikni rag'batlantiradi. Masalan, so'z o'yinlari, rolli o'yinlar, topishmoqlar, rebuslar, krossvordlar kabi turli o'yinli mashqlar o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga, nutqini rivojlantirishga va darsga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirishga yordam beradi.

8. Tabaqalashtirilgan yondashuv tamoyili:

Har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasi va qobiliyatlari turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi dars jarayonida tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llashi zarur. Bu tamoyil o'quvchilarga ularning tayyorgarlik darajasiga mos keladigan topshiriqlar berishni, ularga individual yordam ko'rsatishni va ularning o'sishini kuzatib borishni nazarda tutadi. Masalan, o'qishda qiynalayotgan o'quvchilarga yengilroq matnlar va qo'shimcha tushuntirishlar berish, yaxshi o'qiydigan o'quvchilarga esa murakkabroq topshiriqlar taklif qilish mumkin.

9. Baholashning xolisligi va rag'batlantiruvchi xarakteri tamoyili:

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini baholash adolatli, xolis va rag'batlantiruvchi bo'lishi kerak. Baholash faqat natijani emas, balki jarayonni ham hisobga olishi, o'quvchilarning erishgan yutuqlarini qayd etishi va ularni yanada yaxshi o'qishga undashi lozim. O'qituvchi baholashning turli shakllaridan (og'zaki so'rov, yozma ishlar, kuzatish, portfolio) foydalanishi va o'quvchilarga o'zlarining o'sish yo'llarini ko'rsatib berishi kerak.

10. O'qituvchining o'z ustida ishlashi tamoyili:

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'zining nutqiy kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi va o'quv jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishi zarur. O'qituvchi o'zining nutqi ravon, to'g'ri va ifodali bo'lishi, o'quvchilar bilan samarali muloqot qila olishi va ularga namuna bo'la olishi kerak.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus mashqlar va topshiriqlar:

O'qish darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun turli xil maxsus mashqlar va topshiriqlardan foydalanish mumkin:

- * Diqqat bilan tinglash va asosiy fikrni aniqlash.
- * Detalni eslab qolish va qayta hikoya qilish.
- * Turli janrdagi matnlarni (hikoya, ertak, she'r, information matn) tinglash va tushunish.
- * Savollarga javob berish va muhokama qilish.
- * Gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun:
- * O'z fikrini aniq va ravon ifodalash.

- * Turli mavzularda monolog va dialog shaklida gapirish.
- * Hikoyalar tuzish va so'zlab berish.
- * Rollarda ishtirok etish va personajlarning nutqini ifodalash .
- * Munozaralarda qatnashish va o'z nuqtai nazarini himoya qilish.
- * O'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun:
 - * Tez va to'g'ri o'qish.
 - * Ifodali o'qish va intonatsiyani tog'ri qo'llash.
 - * Matnning asosiy mazmunini aniqlash.
 - * Matndagi faktlarni ajratib olish va tahlil qilish.
 - * Ijodiy ishlar (she'r, ertak, hikoya) yozish.
 - * Tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun:

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda o'qish darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, yuqorida keltirilgan pedagogik tamoyillarga rioya qilish orqali samarali amalga oshirilishi mumkin. O'qituvchining mahorati, o'quvchilarning faolligi va qulay o'quv muhiti bu jarayonning muvaffaqiyatli bo'lishining asosiy omillaridir. Nutqiy kompetensiyalari rivojlangan boshlang'ich sinf o'quvchilari kelgusida ta'limning keyingi bosqichlarida va hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun mustahkam poydevor yaratadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi tizimini isloh qilish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni.
3. Boshlang'ich ta'lim Davlat ta'lim standarti.
4. Qosimova K., Matchonova G., Sidiqova M., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh. Boshlang'ich sinf o'qish kitobi metodikasi. Toshkent, 2018.
5. To'xliyev B., Shamsiyeva M. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 2016.
6. G'afforova T., Qodirova M., Abduazizova N. Boshlang'ich sinf o'qish darslari. Toshkent, 2020.
7. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Москва, 1994.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва, 1999.
9. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. Boston: Allyn and Bacon, 1956.